

УДК 34:378

О. Петрик

ПРАВОВА СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ “ПРАВА” ТА “ГАРАНТІЇ” НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Вивчено позиції науковців щодо розуміння понять “право”, “гарантія”, а також термінологічного звороту “гарантії прав”. Визначено особливості статусу науково-педагогічних працівників. Досліджено сутність прав та гарантій науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: права людини, гарантії прав людини, науково-педагогічні працівники, статус науково-педагогічних працівників.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. Це положення Основного Закону набуває першочергового значення при дослідженні проблем реалізації гарантій прав людини в суспільстві.

Конституційне визнання прав і свобод людини, їх захист є однією з головних ознак сучасного демократичного суспільства. Саме тому все більшого значення набуває питання забезпечення реалізації цих прав і свобод, а також створення умов і механізмів для того, щоб чинне законодавство країни було реально дієвим фактором суспільного розвитку.

Сучасна динаміка конституційно-правового розвитку, нові державно-політичні та соціально-економічні реалії в Україні, реформування вітчизняної системи освіти актуалізують проблеми правового регулювання різноманітних сфер діяльності, зокрема сфери освіти, в межах якої виникають і функціонують різні суспільні відносини, що регулюються нормами практично всіх галузей законодавства [1].

Одними із учасників освітнього, навчально-виховного процесу Законами України “Про освіту” та “Про вищу освіту” визначено науково-педагогічних працівників. Сукупність прав, свобод та обов’язків науково-педагогічних працівників утворюють їх статус, який виникає у процесі трудових правовідносин: лише з набуттям статусу науково-педагогічного працівника особа отримує право користуватися гарантованою законом мірою свободи (можливості) – визначеними правами. Відповідно до Закону України “Про вищу освіту”, особа набуває вищезгаданого статусу, якщо за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах вона провадить навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність. Конституцією України, Кодексом законів про працю України, вищеназваними та іншими законодавчими актами закріплено їхні права, обов’язки, а також гарантії, що перебувають у безпосередньому зв’язку з їх статусом та завдяки яким ці суб’єкти правовідносин освітнянської сфери мають змогу втілити у реальність ті можливості, які надає їм держава.

Упродовж XIX – XX ст. права та гарантії людини і громадянина стали предметом багатьох наукових досліджень. Так, серед авторів, які зверталися до дослідження даного питання можна виділити таких науковців, як: П. Рабінович, І. Ліщина, М. Антонович, Є. Рубін, М. Рагозін та інші. Доцільно зазначити, що правові можливості таких учасників

освітнього процесу, як науково-педагогічні працівники, не набули широкої зацікавленості серед великої аудиторії вчених. Проте серед вітчизняних науковців, які досліджували питання правового статусу науково-педагогічних працівників, необхідно назвати Л. Миськіва, І. Василенко, М. Кучера, Е. Роздобудька, серед іноземних – Н. Петрецьку, Д. Воронцова, О. Шевченка, А. Асєєву.

Метою статті є забезпечити чітке розуміння понять “право”, “гарантія”, а також термінологічного звороту “гарантії прав”. Тому в межах цієї наукової статті вважаємо за необхідне дослідити основні теоретичні підходи щодо визначення понять “права” та “гарантії прав”, а також дослідити сутність прав та гарантій науково-педагогічних працівників.

Вітчизняні науковці найчастіше визначають права як “певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об’єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей” [2], а також “можливості вибору особою певної поведінки для забезпечення свого нормального існування і розвитку, закріплені в законах, інших правових актах держави і міжнародних документах, обумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства” [3], тобто права людини визначаються через її можливості здійснення тих чи інших дій з метою задоволення власних інтересів, що надаються їй державою та залежать від рівня розвитку суспільства, у якому вона перебуває.

Учені іноземних країн пропонують розглядати це поняття ширше. Так, на думку В. Хохфельда, слово *right* (“право”) використовується як родове поняття і означає будь-який вид юридичної переваги, а саме: *claim* (“вимога”, “претензія”), *privilege* (“привілей”), *power* (“здатність”, “можливість”) чи *immunity* (“пільга”). Згідно із В. Хохфельдом, у найвужчому сенсі термін “*right*” співвідноситься з терміном “*duty*” (“обов’язок”) і найближчим синонімом його є “*claim*” (вимога). Відповідно, й поняття “право”, яке передається терміном “*right*”, співвідноситься з поняттям “обов’язок” [4]. М. Антонович, досліджуючи генезу понять прав людини та проблему їх класифікації, у своїх дослідженнях також звертався до вищеназваної думки. [5]. На нашу думку, позиція цих авторів щодо співвідношення поняття “права” з поняттям “обов’язок” може бути піддана дискусії, оскільки:

1. Можливе формулювання твердження про те, що здійснення будь-якого права не можна обумовлюватися виконанням конкретного обов’язку. Вважаємо, що цей підхід може бути об’єктивним лише для прав і обов’язків різних галузей права. Так, наприклад, право науково-педагогічного працівника користуватися подовженою оплачуваною відпусткою не залежить від його обов’язку не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині та відшкодувати завдані ним збитки. Однак воно залежить від виконання ним його трудових обов’язків, що чітко прописані у Кодексі законів про працю України, Законі України “Про вищу освіту” та інших нормативних актах.

2. Має місце існування думки про те, що права людини є невід’ємними і не залежать від виконання обов’язків, – але вона буде не достатньо обґрунтованою, оскільки, наприклад, невід’ємне право на життя не може існувати автономно, адже воно повинно забезпечуватися зустрічним обов’язком не посягати на життя інших людей.

Необхідно відмітити, що у результаті існування цих двох підходів втрачається розуміння взаємозв’язку прав і обов’язків, що особливо неприпустимо при регулюванні суспільних правовідносин у кожній із сфер людської діяльності, зокрема сфери освіти.

3. Доцільно зважити на існування відомого принципу Ф. Енгельса: “немає прав без обов’язків, немає обов’язків без прав”, а також тези про те, що реалізація суб’єктивного права забезпечується юридичними обов’язками інших суб’єктів. Вважаємо, що питання співвідношення понять “права” і “обов’язки” необхідно розглядати передусім із тієї думки, що їх спільне існування та взаємозалежність зумовлюють ефективну можливість людини користуватися її правовим статусом.

Після утворення Ліги Націй та Міжнародної організації праці (1919 – 1920 рр.) концепція прав людини стає предметом міжнародно-правового регулювання, хоча зацікавленість цим питанням на міжнародному рівні можна спостерігати ще на Віденському конгресі 1815 р. Суттєвого розвитку та більш детальної розробки поняття “права людини” зазнало з прийняттям ряду суспільно важливих міжнародно-правових актів, серед яких можна назвати Загальну декларацію прав людини 1948 р., Конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Міжнародні пакти 1966 р., а також ряд інших міжнародних актів із прав людини.

М. Рогозін вважає, що права людини – це сукупність правових норм, що окреслюють простір вільної від втручання держави діяльності людей, а також розподіл прав і обов’язків між людиною та державою. Автор зазначає, що сучасне розуміння прав людини має два виміри: морально-політичний та правовий. Права людини в морально-політичному аспекті означають, що кожна людська істота має невід’ємні і невідчужувані права і свободи та вимагає поваги до її людської гідності; людина не є знаряддям для досягнення будь-яких політичних цілей, вона є головною метою політичного ладу. Права людини в правовому аспекті означають, що кожна людина має визначений правовий статус, тобто закріплений у нормах права (національного і міжнародного) перелік своїх прав і обов’язків держави та міжнародних організацій щодо дотримання і захисту цих прав, а також обов’язок людини не порушувати права і свободи інших людей [6]. Сучасне розуміння прав людини ми пропонуємо доповнити таким виміром, як соціальний, оскільки вважаємо, що зміст і основне практичне значення прав людини полягає як у виокремленні особи з усієї соціальної спільноти, що робить її відносно автономним індивідом, де її свобода обмежується обов’язком не порушувати права та свободи інших людей, так і у єднанні людей за допомогою їх прав та свобод на основі спільної прихильності до загальнолюдських цінностей.

На думку багатьох науковців, сучасна теорія прав людини передбачає розуміння прав людини як низки специфічних захистів від уряду, якими є свобода слова, релігії, заборона рабства, обмеження на переслідування та покарання злочинців, належна процедура, рівність перед законом, а також невтручання у приватні справи, зокрема у використання приватної власності. Перелік цих захистів від уряду є предметом консенсусу, і деякі науковці розглядають їх як здобутки соціальних рухів, що не мають стосунку до прав людини (свобода слова і релігії – як результат істинної християнської доктрини; заборона рабства – як продукт гуманістичної й релігійної думки тощо) [7].

Згодом було багато підходів щодо тлумачення поняття “право”. Це свідчить про складність цієї проблеми, й очевидно, про неможливість однозначного тлумачення цього терміна, оскільки права людини можуть використовуватись у найрізноманітніших контекстах і аналізуватись із різних поглядів.

Ідею визнання непорушної єдності правової держави, прав людини та їх захисту відображено у підсумковому документі – “Конвенції з людського виміру НБСЕ” (Копенгаген, 1990 р.), у якому зазначено: “Правова держава означає не просто формальну

законність, яка забезпечує не тільки регулярність і послідовність у досягненні і підтриманні демократичного порядку, а й справедливість, засновану на визнанні і повному прийнятті вищою цінністю людську особистість та гарантування цього установами, що утворюють структури, які забезпечують її найбільш повний прояв” [8]. При конкретизації цієї ідеї О. Лукашева відзначає, що “права людини не реалізуються автоматично навіть за сприятливих умов. Тому необхідні зусилля і навіть боротьба людини за свої права і свободи, які повинні органічно включатися в систему заходів, що складають у єдності механізм захисту прав людини” [9]. Вважаємо це твердження не беззаперечним, оскільки тоді уявляється, що людина повинна боротися за всі свої права. Адже існують, наприклад, соціальні права людини, що є непорушними. На нашу думку, позиція О. Лукашевої є слушною стосовно прав, механізм правового застосування яких відсутній, або ж права були прописані, але їх реалізація не відбувається через недосконалість закону, розбалансування з іншими нормами права тощо.

Як зазначає С. Білозьоров, “сучасний стан правового статусу людини у різних сферах соціального життя свідчить про недосконалість та розбалансованість механізму забезпечення прав і свобод особи. Проголошення особистих прав і свобод людини та громадянина є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку у суспільстві. Необхідно створити відповідні умови для реалізації прав і свобод, що повинні забезпечуватися надійною системою їхніх гарантій” [10], що своєю чергою поєднують у собі низку засобів, завдяки яким стає реальною реалізація громадянами своїх прав і свобод, їх охорона та захист від правопорушень. Їх головна мета – надання рівних правових можливостей для набуття, реалізації, охорони та захисту суб’єктивних прав і свобод.

Таким чином, у науці існує категорія, яка часто вживається та має дуже широкі межі трактування, у ній закладається найрізноманітніший зміст. Це категорія – гарантія. Так, тлумачний словник живої великоросійської мови В. Даля визначає слово “гарантія” (франц. *garantie*, від *garantir* – забезпечувати, охороняти) як порука, забезпечення, завірення [11]. Автори Великої юридичної енциклопедії під гарантіями прав і свобод розуміють умови та засоби, що надають громадянам можливість користуватися правами, установленими Конституцією та іншими законами [12]. Е. Флейшиц визначає гарантії прав людини як умови, необхідні для реалізації тих чи інших прав [13]. На думку М. Вітрук, гарантії прав і свобод – це умови і засоби, що забезпечують їх фактичну реалізацію і належну охорону (захист) [14]. Російський учений А. Нікітін визначає гарантії прав і свобод як обов’язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні і культурні умови реалізації її прав і свобод [15]. Іноді під гарантіями прав і свобод людини розуміють такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону та захист [16]. Ряд науковців визначають гарантії прав і свобод людини як умови, засоби і способи, що створюють можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод і інтересів [17 – 19].

Узагальнюючою точкою зору вважаємо думку С.В. Білозьорова про те, що роль і значення гарантій прав і свобод особи визначається тим, що вони є важливими чинниками в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють умови для реальної можливості здійснення прав і свобод особи.

Різноманітність поглядів щодо гарантій прав людини передусім вказує на багатоаспектність цього поняття, однак по суті наведені визначення є близькими за змістом. Ґрунтуючись на етимологічному значенні слова “гарантія” та існуючих наукових

позиціях, гарантії прав і свобод науково-педагогічних працівників можна визначити як сукупність, способів, засобів та процедур, що забезпечують здійснення ними як учасниками освітнього процесу своїх прав, свобод та законних інтересів.

Висновки

Таким чином, особлива сутність прав і гарантій науково-педагогічних працівників як необхідна умова здійснення ними своєї професійної діяльності насамперед впливає на відносини між ними й державою, яка є у даному випадку суб'єктом гарантування їхніх прав, свобод та законних інтересів. Держава в особі своїх уповноважених органів зобов'язана забезпечувати реалізацію гарантованих прав і свобод науково-педагогічних працівників, не порушувати їх, а також захищати від порушень іншими людьми. Науково-педагогічні працівники наділені визначеним правовим статусом: закріпленими правами, свободами та обов'язками. Гарантії науково-педагогічних працівників є тими умовами, способами та засобами, завдяки яким вони як безпосередні учасники освітнього процесу мають змогу бути носієм цього статусу.

Дослідження особливостей реалізації науково-педагогічними працівниками їх законних прав та інтересів, а також механізму забезпечення їх виконання вважаємо перспективним напрямом подальших розвідок як для системи вищої освіти, так і для науки загалом.

Література

1. Кулініч О. О. Юридична природа освітніх правовідносин як елемента конституційно-правового механізму реалізації права людини і громадянина на освіту / О. О. Кулініч // Форум права [Текст]. — 2013. — № 4. — С. 224.
2. Рабинович П. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції / П. Рабинович // Український часопис прав людини [Текст]. — 1995. — № 1. — С. 16.
3. Лищина И. Ю. Международные механизмы защиты прав человека [Текст] / И. Ю. Лищина ; Харьковская правозащитная группа. — Х. : Фолио, 2001. — С. 6, 7.
4. Hohfeld W. N. Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning [Text] / W. N. Hohfeld. — Westport : Greenwood Press, 1978. — P. 71.
5. Антонович М. М. Еволюція поняття прав людини та проблеми їх класифікації / М. М. Антонович // Наукові записки [Текст]. — 2005. — Т. 45 : Політичні науки. — 2005. — С. 9.
6. Рагозін М. П. Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти [Текст] / М. П. Рагозін. — Донецьк : Вид-во "Донбас", 2000. — С. 53.
7. Rubin E. L. Rethinking Human Rights / E. L. Rubin // International Legal Theory: Human Rights [Text]. — 2003. — Vol. 9. — P. 34.
8. Документ Копенгагенского совещания // Международные акты о правах человека [Текст] : сб. док. — М. : Юристъ, 2001. — С. 653.
9. "Круглый стол": "Конституция Российской Федерации и совершенствование юридических механизмов защиты прав человека" // Государство и право [Текст]. — 1994. — № 10. — С. 6.
10. Білзьоров Є. В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми / Є. В. Білзьоров // Адвокат [Текст]. — 2009. — № 8 (107). — С. 27.
11. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] / В. И. Даль. — М. : [б. и.], 1955. — С. 283.

12. Большой юридический словарь [Текст] / под ред. д. ю. н., проф. А. Я. Сухарева. — 3-е изд. — М. : [б. и.], 2010. — С. 277.
13. Флейшиц Е. А. Соотношение правоспособности и субъективных прав / Е. А. Флейшиц // Вопросы Общей теории советского права [Текст]. — М. : [б. и.], 1960. — С. 280.
14. Витрук Н. В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан / Н. В. Витрук // Правоведение [Текст]. — 1964. — № 29. — С. 32.
15. Словарь-справочник про праву [Текст] / сост. А. Ф. Никитин. — М. : Акалис, 1995. — С. 76.
16. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) [Текст] / П. М. Рабінович. — Х. : Право, 1997. — С. 23.
17. Теория государства и права [Текст] : кур. лекц. / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М. : Юрист, 1997. — С. 275.
18. Малейн Н. С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан / Н. С. Малейн // Советское государство и право [Текст]. — 1974. — № 6. — С. 41.
19. Мордовец А. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина [Текст] / А. С. Мордовец. — Саратов : [б. и.], 1996. — С. 168.

O. Petryk

THE LEGAL NATURE OF THE CONCEPTS “RIGHTS” AND “GUARANTEES” OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL WORKERS

Scientific views on the understanding of concepts “law” and “guarantee”, and of the terminological expression “guarantees of rights” are studied. The peculiarities of the status of scientific-pedagogical workers are defined. The nature of rights and guarantees of scientific-pedagogical workers is investigated.

Key words: human rights, guarantees of human rights, scientific-pedagogical workers, status of scientific-pedagogical workers.